

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נא-נב, תש"ס-תשס"א



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מה בין "פרי" ל"פירות"?

סביר להניח שרבים מקוראי המקרא לא שמו לב שהמילה **פרי**, המופיעה במקרא בצורתה זו כמעט מאה ועשרים פעמים, אינה באה אפילו פעם אחת בצורת הרבים, ובוודאי יופתעו כאשר תתברר להם עובדה זו. אפשר היה לבאר את הדבר כסינקדוכה, כלומר שימוש בצורת היחיד במשמעות של רבים, כמו השמות שבפסוק "ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה" (בראשית לב, ו) שכוונתו לומר "ויהי לי שוורים וחמורים צאן ועבדים ושפחות", אלא שלו היה הדבר כן היינו מוצאים **פרי** לעתים גם ברבים, כי לא ייתכן שמילה כה שכיחה תשמש אך ורק בדרך של סינקדוכה; לכן עלינו להניח שהוראת השם הזה אינה כהוראתו בלשון ימינו, יחידה אחת של תנובת הצמח, "איבר של צמח [...] המכיל את הזרעים" כהגדרתו של אבן-שושן, אלא הוא שם קיבוצי, במשמעות 'תנובת הצמח, יבול', ואמנם כך היא הגדרתו הראשונה במילון של בן-יהודה (ערך "פרי"), וכן ז'יז'ון, בספר הדקדוק שלו (עמ' 497), מתרגם **פרי** – fruits, ברבים. זהו אפוא שם קיבוצי, שם מן השמות שיספרסן (עמ' 198) כינה mass-words – "שמות של גושים" או uncountables – "לא ספירים".¹ את ההשערה הזאת מחזקת העובדה שהמילה **פרי** באה לעתים בהקבלה לשמות לא ספירים אחרים דוגמת **יבול**, **תבואה**, **תנובה**, כגון: "ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פרי" (ויקרא כו, ד; וראה עוד שם שם כ; יחזקאל לד, כז; זכריה ח, יב); "טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר" (משלי ח, יט; ועוד שם יח, כ); "והרביתי את פרי העץ ותנובת השדה" (יחזקאל לו, ל). כן היא באה גם בהקבלה לשמות לא ספירים אחרים כגון **עשב** (שמות י, טו) ו**יין** (עמוס ט, יד), ולשמות עצם ברבים: "הלוא את שְׁרָשִׁיָּה ינתק ואת פריה יקוסס ויבש" (יחזקאל יז, ט; ועוד עמוס ב, ט). גם בדברי חוה אל הנחש **פרי** הוא שם קיבוצי: "מפרי עץ הגן נאכל, ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו" (בראשית ג, ב-ג). כי אלמלא כן הייתה צריכה לומר: מַפְרוֹת עץ הגן... ומַפְרוֹת העץ אשר בתוך הגן..., וכך

* מאמר זה הושלם בזכות הערות חשובות של העורך, ד"ר חיים א' כהן; אליו תודתי, אך אחריות הדברים עליי.

היינו מנסחים את המשפט בלשון ימינו. מכיוון שהצירוף "מפרי עץ הגן" מיועד, אנו, לפי הרגלנו הלשוני, מקבלים מן הפסוק כמו שהוא את הרושם שלעץ הגן היה פרי אחד בלבד.

אף יש לומר שלציון החלקיות (פרט מתוך כלל, partitive) משתמשת כרגיל העברית במילית **מן** ואחריה (א) שם ברבים או (ב) שם קיבוצי (ראה ברוקלמן, §111a), לדוגמה:

א. שם ברבים:

אשה מינקת מן הַעֲבָרִית (שמות ב, ז)
 שה [...] מן הכבשים ומן העזים (שם יב, ה)
 וְנָס אֶל אַחַת מִן הָעֵרִים הָאֵל (דברים ד, מב)
 דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים (ירמיהו א, א)
 ב. שם קיבוצי:

מִן הַבְּהֵמָה הַטְּהוּרָה [...] שְׁנַיִם שְׁנַיִם באו אל נח (בראשית ז, ח-ט)
 וַיִּשְׁתֶּן מִן הַיֵּין (שם ט, כא)
 גדי עזים מן הצאן (שם לח, יז)

אין מספר לפסוקים שבהם המילה **פרי** מציינת בעליל פירות רבים, ונסתפק בדוגמות אחדות להמחשת העניין:

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פְּרִיו (=את פְּרוֹתיו) (ויקרא יט, כג)
 ובשנה הרביעית יהיה כל פְּרִיו (=יהיו כל פְּרוֹתיו) קֹדֶשׁ הלולים לה' (שם, שם כד)
 באנו אל הארץ אשר שְׁלַחַתְנוּ וגם זבת חלב ודבש הוא וזה פְּרִיָהּ (=וואלה פְּרוֹתֶיהָ) (במדבר יג, כז)

בסיכום, ניתן לומר שכל **פרי** שבמקרא ניתן להמרה ב**יבול** או **יבול העץ**. חריג אולי הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כֶּפֶת תמרים וענף עץ עֵבֶת וערבי נחל" (ויקרא כג, מ), שבו נראה שלשם פרי הוראה של יחידה אחת, כמו בעברית בת זמננו.²

אם **פרי** במקרא הוא שם קיבוצי, אפשר לשאול כיצד כינו יחידה אחת, כלומר כיצד התבטאו כאשר ביקשו לומר משפטים שבעברית של היום נשמעים "אכלתי פרי אחד", "אכלתי שני פְּרוֹת". אפשר שפשוט לא היה שם אשר יציין את הפְּרוֹת של מינים שונים, כלומר לשמות כגון **תפוח**, **תאנה**, **רימון** לא היה שם מכליל, והיו צריכים לומר "אכלתי תאנה אחת", "אכלתי שני רימונים", "אכלתי תאנה ורימון". העדר שם מכליל לשורת שמות הוא

תופעה מצויה: לשמות **שולחן**, **כיסא**, **מיטה**, **ארון** וכדומה – למשל – לא היה בעברית שם מכליל עד שהחלה לשמש לכך המילה **רהיט**, המתועדת במילונים בשימוש זה לשנת 1900; אף מאוחרת ממנה המילה **משקע** כשם מכליל ל**טל**, **גשם**, **ברד** וכו'. בלטינית אין שם מכליל שווה ערך ל**צמח**, ובעל כורחם היו צריכים הרומיים לפרט אם כוונתם לעץ (arbor), למין עשב או צמח בעל גבעול (herba), וכן הלאה.

השם **פרי** בא גם פעמים רבות במשמעות מטאפורית יתוצאה של העבודה או של מעשים, גמול, שכר, רוח, הכנסות, אבל אין זה מענייננו כאן. אם הופתענו מהעדר צורת הרבים של השם **פרי** במקרא, נופתע שוב כאשר ניווכח שבמעבר מלשון המקרא ללשון חכמים התהפכו הדברים: בלשון חכמים הצורה הרגילה היא דווקא צורת הרבים, **פְּרוֹת** (כתובה בדרך כלל ביו"ד: **פירות**), אף על פי שלפי משקל היחיד היינו מצפים לצורה **פְּרִיִּים** (כמו צָבִי-צָבִיִּים) או לצורה **פְּרִיּוֹת** (כמו אָרִי-אָרִיּוֹת); אולי תצורה מאוחרת היא, ונולדה בהשפעת הארמית **פִּירָא** (סגל, עמ' 91) – ואולם במקרא עצמו צורת הרבים של **פְּלִי** היא **פְּלִים**; מכל מקום אין צורך לומר שאין למילה זו כל קשר עם המילה **פְּרוֹת** שבישעיהו ב, כ: "לְחַפֵּר פְּרוֹת וְלַעֲטֹלֶפִים", שהיא שם החלק השני של המילה **לחפרפרות**, רבים של **חֲפִרְפֶּרֶת**, אשר "נתחלקה לשתי תיבות לצורך המקצב" (עמוס חכם ב"דעת מקרא"). בלשון חכמים צורת היחיד **פרי** נדירה ביותר. לפי התקליטור "מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית, הערך **פרי** על צורותיו השונות בא במשנה ובתוספתא יחדיו בלמעלה מ-400 הקשרים, ובאחדים מהם יותר מפעם אחת, אבל צורת היחיד אינה באה אלא 24 פעמים (בלא למנות מובאות מן המקרא, כגון משלי לא, ל בתענית ד, ח, או רמיזות למקרא, כגון רמיזה לזכריה ח, יב בסוטה ט, טו). וזה אינו הכול, כי מן 24 ההיקריות 11 הן במטבעות של ברכה,³ אשר בהם כידוע נטו חכמינו להשתמש בלשון מקראית. זאת אומרת, בלשון המשנה והתוספתא המילה **פרי** ביחיד מופיעה 13 פעמים בלבד לעומת מאות היקריות של צורת הרבים. השימוש בלשון המקרא במטבע הברכות מן המפורסמות הוא, ומאלפות בעניין זה אותן ההלכות המשתמשות במילה מלשון חכמים ב"הוראות למברך" ובמילה מלשון המקרא בברכה עצמה, כגון:⁴

על פירות האילן הוא אומר "בורא פרי העץ" [...] ועל פירות הארץ הוא אומר "בורא פרי האדמה", חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר "המוציא לחם מן הארץ" (ברכות ו, א).

יש בהלכה זו שלושה זוגות מילים סינונימיות, ובכל זוג מילה אחת משנאית (ב"הוראות למברך") ומילה אחת מקראית (בברכה עצמה): **פירות**

לעומת **פרי**, **אילן** לעומת **עץ**, **פת** לעומת **לחם** (בלשון חכמים השם **לחם** משמש רק בהקשר של עבודת המקדש, "שתי הלחם", "לחם הפנים", וכיוצא בהם, ואילו השם הרגיל הוא **פת**).⁵

בדברי התנאים השם **פרי** נזכר אפוא בדרך כלל בלשון רבים, **פירות**, והוא משמש כשם קיבוצי כמו במקרא או לציון מספר יחידות. כאשר הם משתמשים בצורת היחיד, כוונתם, כמו בלשוננו היום, לממשות ולצורתו של הפרי הבודד:

הוורד והכופר והקטב והלוטם יש להן שביעית ולדמיהן שביעית. ר' שמעון אומר אין לקטב שביעית מפני שאינו פרי (שביעית ז, ו) ר' אליעזר אומר הצלף מתעשר ותמרות [ו]אֲבִינֹת וקפרס, ר' עקיבה אומר אינו מתעשר אלא אביונות מפני שהן פְּרִי (מעשרות ד, ו; ובדומה בערלה א, ז (x2); שם, שם ט; תוספתא מעשר שני א, יד; ערלה א, ה; עוקצין ג, יא)

עד אמתי חורשין שדה האילן ערב שביעית? בית שמי אומרים כל זמן שהוא יפה לפרי (שביעית א, א)

אין מבשלין ירק שלשביעית בשמן שלתרומה שלא יביאינו לידי פסול. ר' שמעון מתייר, והאחרון אחרון ניתפש בשביעית והפרי עצמו אסור (שביעית ח, ז)

מאימתי אדם רשיי לבצור כרמו? משִׁנְדָּע הפרי (תוספתא פאה ג, טו) אין מדליקין אלא היוצא מן הפרי (תוספתא שבת ב, ג)

רק בהלכה אחת משתמשים התנאים במילה **פרי** בהוראה מופשטת, 'פריה ורביה', אגב דרשת פסוקים:

אמר ר' יוסה, מנין למילה שהיא ממקום פרי? שנאמר "וערלתם ערלתו את פרי" (ויקרא יט, כג), וכתוב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו (בראשית יז, יד), ממקום שהולד ניכר אם זכר אם נקבה משם מלין אותו (תוספתא שבת טז, ט).

המעבר בין שימוש המילה בלשון המקרא לשימושה בלשון חכמים מתוארך יפה: בדברי בן סירא ובכתבי קומראן, מן המאות האחרונות לפני הספירה, נמצא **פרי**, כמו במקרא: "עליך תאכל ופריך תשרש" (בן סירא ו, ג); "וימטע פרי" (מגילת ההודיות ח, כ), ואילו באיגרות בר־כוכבא, מן המאה השנייה לספירה, נמצא **פירות**, כמו אצל חז"ל: "עד זמן שישלם זמן הפירות של עין גדי" (איגרות בר־כוכבא, נחל חבר, 46 [מאגרים]). אולם ייתכן שבלשון המדוברת שימשה הצורה **פירות** כבר לפני כן.

להשלמת הדיון יש לציין שבלשון חכמים המילה **פרות** עברה לעתים צמצום משמעות, והיא משמשת בהוראת 'דג', כפי שהדבר מובן מתוכן ההלכות האלה: המביא פירות מן הגורן לעיר [ו]כדי יין מן הגת לעיר, השבח לשיני ויצאות מביתו (מעשר שני ד, א) פירות חוצה לארץ שניכנסו לארץ חייבין בחלה (חלה ב, א) והלוא מה שמביאים מן הגורן ומה שחייב בחלה אינו אלא דגן.

חיטה

מכיוון שעסקנו בשימוש היחיד והרבים של השם **פרי**, נוסיף ונעסוק גם בשם **חיטה**, שגם בו חלו תופעות מעניינות. כמו **פרי**, גם **חיטה** משמשת בתנ"ך כשם קיבוצי, אלא שבמקרה זה באה באותה משמעות גם צורת הרבים **חטים**:

ארץ **חטה** ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש (דברים ח, ט) וגדעון בנו חֶבֶט **חטים** בגת להניס מפני מדין (שופטים ו, יא).

כאן אפוא ניתן לראות את צורת היחיד בהוראה קיבוצית כסינקדוכה, ואמנם צורה זו באה שש פעמים בטקסטים שיריים (דברים ח, ח; שם לב, יד; ישעיהו כח, כה; יואל א, יא; תהלים פא, יז; איוב לא, מ), כנאה למילה בשימוש רטורי (ראה BDB, ערך "חטה"), ורק פעם אחת (שמות ט, לב) לציון הצמח כולו. צורת הרבים **חטים** באה 23 פעמים, רק פעמיים בהקשר של שירה (תהלים קמז, יד; שיר השירים ז, ג), והשאר כשם של החומר שעושים ממנו לחם: שש פעמים בצירוף **קציר חטים** (בראשית ל, יד; שמות לד, כב; שופטים טו, ב; שמואל א ו, יג; שם יב, יז; רות ב, כג), והיתר לציון כמות גרעינים שזורעים אותם (ירמיהו יב, יג), מטמינים אותם (ירמיהו מא, ח), דשים אותם (דברי הימים א כא, כ), חובטים אותם (שופטים ו, יא), עושים מהם סולת (שמות כט, ב), לוקחים אותם (שמואל ב ד, ו; יחזקאל ד, ט), נותנים אותם מתנה (שמואל ב יז, כח; דברי הימים א כא, כג; דברי הימים ב ב, ט), סוחרים בהם (יחזקאל כז, יז), שולחים אותם (דברי הימים ב ב, יד), מודדים אותם (מלכים א ה, כה; יחזקאל מה, יג; דברי הימים ב כז, ה).

מה השתנה כאן בלשון חכמים? ברובד לשוני זה באה לעולם צורת הרבים להבעת החומר, הגרעינים; היא נקריית למעלה מ-140 פעמים במשנה ובתוספתא (בכתיבים שונים: חטים, חטים, חטיין, חטין), וצורת היחיד

לא באה אלא 14 פעמים; אבל יש כאן חידוש, דומה לזה שחל במילה **פרי**, והוא שהשם **חיטה** מציין בדרך כלל גרעין יחידי:

הזורע חיטה ושעורה כאחת הרי זה כלאים, ר' יהודה אומר אינו כלאים עד שיהוא שתי חיטים ושעורה או חיטה ושתי שעורים או חיטה ושעורה וכוסמת (כלאים א, ט)
 פָּמָא יאכל מן הטבל ויהא חייב? ר' שמעון אומר כלשהוא וחכמים אומרים כזית. אמר להן ר' שמעון: אין אתם מודין לי באוכל נמלה כל שהוא חייב? אמרו לו: מפני שהיא כבירייתה. אמר להן: אף חיטה אחת כבירייתה (מכות ג, ב; וראה עוד תוספתא כלאים ב, ב [2א]; שם ב, ג).

בהתאם לשימוש בצורה **חיטה** להוראת 'גרעין יחידי' משמשת לעתים הצורה **חיטים** להוראת 'גרעינים ספורים' (כגון במובאה הראשונה למעלה) ולא כשם קיבוצי.

רק בחמש היקרויות אפשר להבין **חיטה** כשם קיבוצי (נדרים ו, י; טבול יום א, ה; תוספתא כלאים ב, ג; מעשר שני ד, י; נדרים ג, ז), ומעניינים במיוחד ההקשרים שבהם באות יחד שתי הצורות, יחיד ורבים, ללמד שאין ביניהן הבדל משמעות, ושגם הצורה **חיטה** עשויה להיות שם קיבוצי, כמו במקרא:

[מי שאמר] חיטה חיטים שני (=שאיני) טועם – אסור בהם בין קמח בין פת (נדרים ו, י)

תן לי חיטין ושעורין וכוסמים שיש לי בידך, שבועה שאין לך בידי – אינו חייב אלא אחת. שבועה שאין לך בידי חיטין ושעורין וכוסמין – חייב על כל אחת ואחת. ר' מאיר אומר: אפילו אמר חיטה ושעורה וכוסמת – חייב לכל אחת ואחת (שבועות ה, ג).

אמנם הגמרא טוענת שהשימוש ביחיד **חיטה** בהוראה של שם קיבוצי מיוחד הוא לרבי מאיר, הסובר "חיטה בכלל חיטין ושעורה בכלל שעורין" (שבועות לח ע"א), וחכמים חולקים עליו.
 כשימושן של הצורות **חיטה** / **חיטים** כן זו של **שעורה** / **שעורים**, וכמה דוגמות של הערך הזה כבר באו בדברינו אגב הדיון בערך **חיטה**.

הערות

1. אין כאן מקום להרחיב את הדיבור על השמות הלא סְפִירִים; לשמות אלה אין צורת רבים, ואם יש – משמעותה בדרך כלל מינים אחדים, ולא יחידות אחדות: צורת הרבים של יין – **יינות**, אינה מציינת כמויות אחדות של יין אלא מיני יין שונים.

- בעברית הישראלית המדוברת נוטים להפוך לשמות ספירים שמות שהיו לא ספירים בעברית של המקורות, ואומרים **רכבים, נְשָׁרִים, נְשָׁקִים**.
2. בחומש השומרוני כתב יד מסי' 6 (C) שבבית הכנסת השומרוני בשכם המילה **ענף** שבפסוק הזה באה בצורת רבים **ענפי** (ראה מהדורת טל, עמ' 125), ולפי זה כל השמות של ארבעת המינים יביעו ריבוי.
3. ברכות ו, א (x4); שם ו, ב (x2); תוספתא ברכות ד, ג (X3); שם ד, ד; שם ד, ז.
4. המובאות מן המשנה – לפי כ"י קאופמן.
5. החילוף ארץ/אדמה ("פירות הארץ"/"פרי האדמה") צריך עיון: אמת **שאדמה** משמשת הרבה במקרא בהוראת 'קרקע, אדמה מעובדת', ובלשון חכמים באה בהוראה זו **ארץ** פעמים רבות, אך אין ההבדל חד דיו; ועוד נמצא בברכה על הלחם שבאותה הלכה "המוציא לחם מן הארץ" ולא "מן האדמה". אולי אין כאן אלא שימוש בסינונימים לנוי הסגנון. [השימוש בלשון "המוציא לחם מן הארץ" הוא על יסוד לשון הכתוב בתהלים קד, יד: "להוציא לחם מן הארץ" – העורך].

רשימה ביבליוגרפית

- א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים תשכ"ו • א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ברלין-ירושלים 1908–1959 • האקדמיה ללשון העברית, תקליטור מאגרים א, ירושלים תשנ"ח • חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון, התקין אברהם טל, תל-אביב תשנ"ד • מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו • ספר ישעיהו עם פירוש "דעת מקרא", מפורש בידי עמוס חכם, ירושלים תשמ"ד • F. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the old Testament*, Oxford 1955 (reprint) • C. Brockelmann, *Hebräische Syntax*, Neukirchen-Vluyn 1956 • P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma 1991 • O. Jespersen, *Language*, London 1922